

בכורות במצרים לומר 'מה נשתנו אלו מאלו – הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז', ואילו הלויים לא טעו אחר עבודה זרה – ולמה הוצרכו בכורות הלויים לפדיון? – מכל מקום מטעם אחר צריכים היו פדיון – לפי שמכרו את יוסף, בכורה של רחל וכו' כמו שכתב רש"י מן הספרי. שנים ועשרים אלף – הלויים היו כ"ב אלף כמרכבה של הקב"ה שנאמר (תהלים סח) רכב אלפים רבתים אלפי שנאן, וכמו שאמרו ז"ל (יבמות סד): אין השכינה שורה בפחות משתי רבבות ושני אלפים מישראל שנאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל – שתי רבבות ושני אלפים כמנין הלויים;

ואיתא בספר הפרדס כי כ"ח מחנות שכינה הן. היינו, כי כבוד ה' חופף בכל אחד משבעת ענני כבוד ובכל מקום שהשכינה שם, ארבע מחנות שם (כמו בדגלי ישראל שארבעה מחנות היו) – הרי לך כ"ח מחנות. צא וחשוב כ"ח פעמים כ"ב אלף ותמצא שש מאות וששה עשר אלף – כמנין בני ישראל עם הלויים בקירוב (אילו נמנו הלויים כישראל מבין עשרים שנה). ששים רבוא ישראל כנגד ששים רבוא אותיות התורה. וכ"ב אלף של בני לוי – רמז לכ"ב אותיות שהם שרש וצנור השפע לכל אותיות התורה.

ששים רבוא – אותיות התורה, ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים שהיו יתרים על ששים רבוא – הם כנגד תגי האותיות כנאמר בסדר פקודי, שמהם נעשו 'ווי העמודים' הרומזים לתגין. ומשה שכח מה עשה בהם כי לא ידע במדרש התגין, כמו שאמרו ז"ל במנחות שראה לר' עקיבא דורש התגין ולא היה יודע וכו' (מתוך ספר הפרשיות במדבר, עפ"י חתם סופר; פנים יפות; כלי יקר; מלא העומר).

דף ו

זר' יוסי הגלילי – פטר הפסיק הענין. מקשים, לפי האמת לא לכתוב פטר ויהא כלל ופרט? ונראה שרבי יוסי הגלילי דורש ב'דיבוי ומיעוט', שאינו ממעט הכל כ'כלל ופרט' אלא מה שאינו כעין המפורש (ע' נזיר לד-לה; סנהדרין מה-מו ועוד), הלכך לא היינו ממעטים אלא גמלים שאינם דומים כלל, אבל לא סוסים הדומים לחמורים (כבסמוך), משום כך כתוב פטר חמור (מרומי שדה. ע"ש).

תא שמע, פרה שילדה מין חמור וחמור שילדה מין סוס... לא, חמור שילדה מין סוס מיבעיא...
כתב בספר 'מים קדושים' שיש להוכיח מהברייתא שפרה שילדה כמין סוס, אפילו יש בו מקצת סימנים פטור, שאם חייב מדוע נקטה הברייתא פרה שילדה מין חמור וחמור שילדה מין סוס ולא נקטה פרה שילדה מין סוס, שהוא חידוש יותר משניהם שאפילו יש בו מקצת סימנים חייב. אלא שאין כן דעת הפוסקים.
ונראה שיש לדחות ההוכחה, כי יש חידוש בפרה שילדה כמין חמור, שאפילו שניהם בתורת בכורה, אם אין בו מקצת סימנים פטור. ובחמור שילדה כמין סוס משמיענו שאין אומרים חמור אדום הוא.
ולדייק מכך שלא נקטה הברייתא דין שלישי, פרה שילדה מין סוס – נראה שאין זה דיוק. והרי גם משנתנו ושאר הברייתות לא נקטו את כל האופנים.

(ע"ב) 'שמעון העמסוני היה דורש כל את ואת שבתורה, כיון שהגיע לאת ה"א תירא פירש... כך אני מקבל שכר על הפרישה. עד שבא רבי עקיבא ולימד את ה"א תירא – לרבות תלמידי חכמים'. טעמו של שמעון (בחמיה) העמסוני שפרש מלדרוש כן – כתב רבי יעקב מולין (שו"ת מהרי"ל א)

– לפי שרחוק הדבר מן הדעת לרבות יראת בשר ודם על חבירו, וגם כמה וכמה מקראות מורים כן שאין לירא מבשר ודם בלתי מהשי"ת לבדו. והיה נראה בעיני החכם, אם היה מרבה שום דבר ח"ו מיחזי כשתי רשויות, ופן יעשוהו עבודה זרה ח"ו כיון שציוותה תורה לירא אותה. ועל כן פירש ורצה לקבל שכר על הפרישה, להורות לתלמידים שכולם (– כל האתי"ן) לאו דוקא, כדי שלא יעמיקו ח"ו ויבואו לידי מכשול [ומצות מורא אב ואם – ענין אחר הוא, לא משום קדושה שבקרבם, ואין חשש שיעשם אלהות כמש"כ התוס'].

ובזה יובן שלא פירש כשהגיע לכתוב ואהבת את ה"א – כי ודאי נתרבו תלמידי חכמים למצות אהבה, שמצוה לאהבם אהבה עזה כנפשו ולהדבק בהם. אבל לענין היראה, לא רצה לדרוש כן מן הטעם האמור (וע"ע בפני יהושע קדושין נו).

ובא רבי עקיבא וחדש 'לרבות תלמידי חכמים' שכיון שנתרבה מאת ה"א תירא ו'את' – טפל הוא, שמע מינה שמורא הקב"ה למעלה ממורא בשר ודם, אלא שצריך גם כן לירא ממנו. עד כאן משו"ת מהרי"ל (וע"ע רשב"א קדושין נו).

עוד בענין יראת הרב בהשוואה ליראת אב ואם – ע' ביוסף דעת קדושין שם.

[בשם רבי פנחס מקוריץ זצ"ל מובא (אמרי פנחס השלם, ליקוטי הש"ס) להסביר דרשת רבי עקיבא בדרך זו: את – עם – ה' אלקיך – היינו, מי שהוא מקורב ודבק בה' – אותו תירא].

במהותה של יראה זו, כתב רבנו צדוק הכהן זצ"ל (בי"ג מידות והנהגות' – ריש ספר אור זרוע לצדיק, על סמך הגמרא ביבמות ו: 'לא ממקדש אתה מתיירא אלא מי שהזהיר על המקדש'): 'אין לירא מדבר מקודש אלא ממי שהזהיר על הדבר, ואפילו מאדם מקודש ותלמיד חכם' [יבמות ו.].

וע"ע במהרש"א פסחים כב; ספר הפלאה כתובות צח; חדושי אגדות מהר"ל ב"ק מא; דגל מחנה אפרים, לקוטים תצוה; קדושת לוי, לקוטים; מי השלוח לקוטי הש"ס פסחים.

– '... פשוט וברור שאף שידעו את הל"ב מדות בקבלה למשה מסיני, מכל מקום לא יכלו להשתמש בשום אופן מאופני הדרשות אא"כ היה ברור להם שאין טועים בו, היינו שידעו מהלכו לגמרי ולא היתה להם פירכא בכל התורה כולה, כי אם היתה להם פירכא, הוכרחו לדעת שיש כאן פרט שנשכח בפרטיות אופני הדרש בחלק המיוחד הזה שהיתה בו הפירכא.

והנה הפירכא נגד דרשת האתי"ן היתה לא רק מסברא אלא ממש מבחינת נמנע, דמה שייך לרבות לירא ממנו כמו מהקב"ה; ובכן הרי מוכרח שהיה כאן איזה חסרון בקבלתם. ואף שידעו שקבלתם מוסמכת וברורה, מכל מקום לא היו רשאים להשתמש בה עד שתתיישב הפירכא.

וזהו שאמר ר' שמעון העמסוני 'כך אקבל שכר על הפרישה' דהיינו שההלכה היא שיפרוש כשם שהיתה הלכה שידרוש, וממילא עשה שתי מצוות, הדרישה והפרישה, ולא שהדרישה היתה מצוה בטעות דאי הכי היה צריך לומר כשם שסברתי לקבל שכר על הדרישה כך אם גם אין לי עכשיו מצות הדרישה, שבטעות היתה, אבל תהיה לי מצות הפרישה, דהיינו הברור והחרטה מן הטעות' (מתוך מכתב מאלהו ח"ד עמ' 353).

'הטמאים – לאסור צירן ורוטבן וקיפה שלהן'. כתבו התוס' ועוד ראשונים (כאן ובחולין צט: קיב) על פי סתירות הסוגיות, שציר שרצים ובהמה טמאה או טרפה – אסור מהתורה [ומכל מקום אין לוקים עליו. עפ"י

פרי מגדים בפתיחה להלכות מליחה; רעק"א על הרמב"ם מאכ"א ג,ו], אבל ציר דגים טמאים אינו אלף מדרבנן. ונפקא מינה כשיש ספק אם נמלח דג טמא עם הטהור – ספקא דרבנן הוא ולקולא (מרדכי).

[ויש צד לומר, לשיטת הרשב"א בברכות, שדגים שמשמשים בהם על הרוב בציר – צירן אסור מהתורה משום 'טעם כעיקר' (ע' בחזו"א ריד לדף קיב). מאידך יש סוברים שדגים שצירן אינו אסור אלא מדרבנן, אף טעמים אינו אסור מהתורה, שלא נתרבה טעם כעיקר מדאורייתא (למ"ד) אלא באותם דברים שנתרבו לאסור צירן (עפ"י חות דעת קה סק"ב). וע"ע בשו"ת שבת הלוי ח"א קנד,ב ח"ב לו,ב].

בספר קהלות יעקב (ע"ז כ,ב) צדד לומר טעם בדבר; לא נתרבה מהטמאים אלא דבר שקראתו תורה 'טמא', כמו שרצים ובהמות טמאות ופסולי הקרבה, אבל בדגים לא נאמר לשון טומאה אלא תשקצו.

ויש חולקים על התוס' והרא"ש וסוברים שציר נבלה וטרפה – מדרבנן (ע' במרדכי חולין תרעא; שטמ"ק כאן). כל זה אמור במינים טמאים, אבל ציר של בשר כשר אין דינו כבשר עצמו לענין איסור 'בשר בחלב'. ומ"מ מדרבנן אסור לאכלו בחלב (עפ"י חתם סופר יו"ד פא). ויש סוברים שאיסור תורה הוא.

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב כז) כיוון לדברי החתם-סופר. ודן שם אודות ג'לטין העשוי מעורות בהמות כשרות – והתיר לאכלו עם חלב כיון שהעור בעצמו אין ברור כלל שאסור מעיקר הדין לאכלו עם חלב. וגם אם אסור אינו אלא מצד גורה בעלמא ואין נראה שהיוצא ממנו יאסר גם הוא, וכל עיקרו של 'ציר' אין בו איסור בשר-בחלב מן הדין כאמור. ע"ש. [וכן פסק להתיר, על סמך נימוקים אחרים, הגר"א קוטלר זצ"ל – בשו"ת משנת ר' אהרן טו].

וע"ע בתשובת אג"מ במקום אחר (ח"א לו) שנראה שנקט שם בפשיטות שהציר בחלב אסור מדאורייתא. וכן החזו"א (יו"ד טו,י) פקפק בהנחת החת"ס שציר בשר אינו אסור מהתורה בחלב. ע"ש ובסקי"א.

'סלקא דעתך אמינא הואיל דבהמה טהורה נמי חידוש הוא דאמר מר דם נעכר ונעשה חלב...' אף על פי שנשתנה ממהותו, והרי אפילו דם שבישלו יש סוברים שכיון שנשתנה ואינו ראוי לכפרה אין בו איסור תורה (ע' מנחות כא. כן הקשה הנובי"ת יו"ד לו) – כאן שונה שהשינוי נעשה על פי תכונת הגוף הטבעית ולא על ידי פעולה חיצונית של האדם, לכן היה עולה על הדעת שאין זה נחשב שינוי המתיר, וכמו אילו היה טבע הדם להשתנות בכל חי במשך ימים בתקופת השנה או שהיה משתנה בבהמה מעוברת וכדו' והיה טבעו להעמיד את דם הנפש על מתכונת חלב – היה הדם הזה כשר להזאה. ואם כן גם חלב הנוצר מדם האברים הריהו בכלל דם האברים כיון שנעשה מחיים בטבעו של החי (עפ"י חזו"א מנחות כג).

'הניחא למאן דאמר דם נעכר ונעשה חלב אלא למ"ד איבריה מתפרקין הימנה...' יש שפרשו מחלוקתם; לדברי הכל החלב מתהווה מאותן הליחות שהדם מתהווה מהן, אלא שלדעה אחת מתחילה נעשה מהן דם ושוב נעכר הדם ונהפך לחלב, ולדעת החולקים החלב מתהווה מהן מיד (עפ"י תוס' חדשים נדה א,ד וקלסיה בשו"ת חתם סופר יו"ד ע. וכן כתב להוכיח בשו"ת אבני נזר יו"ד עב,ד).

א. אף לפי הידוע היום במדע יש בין מרכיבי החלב חלקים מהדם (עפ"י אנצ. תלמודית ערך 'חלב').

ב. חלב שבשעת החליבה נראים בו טפי דם, החמירו אחרונים באכילתו אעפ"י שיש בחלב פי ששים מהדם, כי מוכח שבחלב זה הדם לא נשתנה לגמרי להיות חלב (ע"ע בשו"ת אבני נזר שם).

'סלקא דעתך אמינא הואיל וליכא מידי דאתי מחי ושרייה רחמנא והאי חלב כי אבר מן החי הוא ושרי'. האחרונים דייקו ופרשו שלא היה עולה על הדעת לומר שהחלב אסור באיסור 'אבר' / בשר מן החי' ממש, שהרי אינו לא אבר ולא בשר [וכמו ציר שאין בו איסור אבר מן החי], אלא רק כדן דבר היוצא מן החי (עפ"י רעק"א; פלתי פא,ז; שו"ת חתם סופר יו"ד ע).

[ומכאן שהחלב נחשב כדבר נפרד ואינו כחלק מגוף הבהמה. ומזה דן הגרעק"א לענין חלב שנחלב ביום טוב, שדין שבייתתו כדין גשמים שירדו ביום טוב, כיון שלא היה בעולם בין השמשות, ואינו כשמנונית שהיא כגוף הבהמה ולא דבר נפרד לעצמו, שדין שבייתתה נקבע לפי הבהמה].

וכן כתב הנצי"ב שלא היה צד לומר שאסור משום 'אבר מן החי', שהרי נאמר באברהם ויקח חמאה וחלב והלא אבר מן החי אסור לבני נח (וע"ע בשטמ"ק. ואולם מהריט"א כתב שאכן היו יכולים להוכיח מאברהם אבינו אך רצו להוכיח גם לפי הדעה שהחידוש בחלב שאין לאסרו משום 'דם', וזה אין להוכיח מבני נח. וע"ע ברכת פרץ וירא). ועוד, מהו זה שרצו לדחות להלן 'לסחורה' והלא גם לנכרי הוא אסור, ואסור להכשילו – אלא שהוא דבר מן החי, ואיסורו נלמד מואת נבלתם תשקצו – לרבות הדרנים שבבהמה (חולין סז). וזה אינו אלא בישראל.

וכל זה שלא כפי המובא בשם החתם-סופר (ע' טעמי המנהגים) שכן נח אסור בחלב, כי לא גילה הכתוב התר אלא בישראל. וצ"ע מ'ויקה חמאה וחלב'. וצ"ל שדין דבר הבא מן החי שנחשב כאבר מן החי נתחדש רק במתן תורה. וצ"ב.

וכבר נשאו נתנו האחרונים בדבר, על מהות איסור חלב לולא שנתחדש היתרו מן הכתוב, אם משום שדומה לאבר ובשר מן החי כי נידון כחלק מחלקי הבהמה, או שמא משום איסור 'ציר' או משום עשה 'שאינו זבח' (ע' ש"ך יו"ד פא סק"ב ושאר אחרונים; נודע ביהודה (תנינא) יו"ד לו; נאות יעקב ז; עמודי אור נא; קובץ הערות נט, יב; קהלות יעקב ו; אבי עזרי מאכ"א ג, א; בית ישי קלב. וע"ע במובא בחולין סט.

ויש להעיר מלשון הרי"ד בפסקיו: 'חלב בהמה טהורה מנלן דשרי – פירוש כיון דמתמצה מן החי ליהוי כאבר מן החי'. ואפשר שכוונתו לדין 'יוצא' מאבר מן החי, כיוצא מן האיסור. וכן משמע בלשון הרשב"ש (תקסג).

'הואיל וליכא מידי דאתי מחי ושרייה רחמנא, והאי חלב כי אבר מן החי הוא ושרי' וביצת עוף טהור גם היא יוצאת מהכלל שהתורה התירתה כמו חלב – מכך שגילה הכתוב שביצת טמאה אסורה (מבת היענה. חולין סד), הא טהורה מותרת. [אבל בחלב אין לומר כמו כן, מכך שגילה הכתוב לאסור חלב טמאה מכלל שחלב טהורה מותר – שהרי אין מפורש בכתוב לאסור חלב טמאה אלא מיתור, ואם לא שמצאנו התר חלב טהורה הייתי אומר זה וזה אסור ולא בא יתור 'גמל' 'גמל' לדרוש איסור לטמאה, וכמו 'שפן' 'שפן' 'ארנבת' 'ארנבת' שאין דורשים מהם] (רמב"ן עפ"י בה"ג).

ויש מי שנתן טעם אחר; אם ביצת עוף טהור היתה אסורה, בדין שגם העוף היוצא ממנה ייאסר שהרי כל היוצא מן הטמא טמא, ומכך שהתיר הכתוב את העוף מוכח שהיא עצמה גם כן מותרת. והרמב"ן דחה טעם זה שהרי אמרו (בכריתות) אפרוח של טריפה מותר מפני שאינו נוצר אלא לאחר שהביצה נסרחת והריהי עפרא בעלמא – הרי שאין לומר בזה 'יוצא מן הטמא', הלכך כמו כן היה אפשר שביצת עוף טהור תאסר והעוף היוצא ממנה יותר. ויש אומרים מקור אחר להתר ביצה; מן הכתוב בשילוח הקן תקח לך – לאכילה משמע (ערא"ש כא; תוס' חולין סד. וע"ע להלן ז).

'אימא חלב לחודיה אסור באכילה ומותר בהנאה, בשר בחלב בהנאה נמי אסור. ולר' שמעון דשרי בהנאה משכחת לה למילקי על בישוליה'. לענין איסור הנאה לא הזכיר מלקות – מכאן מבואר כשיטת הרמב"ם שאין לוקים על הנאה (מרומי שדה).

'מדגלי רחמנא דבפסולי המוקדשין תזבח ולא גיזה בשר ולא חלב. ע' בפרוש רבנו גרשום, ובמה שנתבאר להלן טו.

*

‘עד שבא רבי עקיבא ולימד...’

בכל המשנה, התוספתא, ספרא וספרי, לא נמצא (עפ"י בדיקת מחשב) ביטוי זה, 'עד שבא... ולימד' אלא ביחס לרבי עקיבא, מלבד פעם אחת ברבן גמליאל.

יתכן לפרש, כלפי מה שאמרו (ביבמות סב:) שהיה העולם שמם עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם... – וזהו שאמרו (בסנהדרין פו) שכל המשנה והתוספתא הספרא והספרי – אליבא דרבי עקיבא. כי התנאים השונים אותם, ר' מאיר, ר' נחמיה, ר' יהודה ור' שמעון – הם מתלמידי רבי עקיבא שהעמיד בזקנותו לאחר שמתו עשרים וארבע אלף זוגות תלמידיו והיה העולם שמם והם הם העמידו תורה (כמו שאמרו ביבמות שם). וכשהזכירו תלמידיו את דבריו, רמזו את זכות רבם הגדול ואת מפעלו שבא והעמיד תלמידים בשנית, ואילולא היה בא ומלמד – כמה היה העולם חסר.

הנה ציוני המקומות לביטוי זה (במקורות הנ"ל וגם בשאר ברייתות המובאות בתלמוד, מלבד המקבילות): מעשר שני ה,ה; שבת סד: ראש השנה יז: יבמות סב: נדרים כה: ב"מ סב. תוספתא פסחים א,ו; תוספתא מו"ק ב,ו; ספרא – מצורע פ' זבים פ"ט.

שו"ר שכבר העיר על כך ר"צ הכהן זצ"ל בלקוטי מאמרים עמ' 81. וכן הרחיב בזה בספר מגדים חדשים שבת סד: בברייתות שבתלמוד מובא ביטוי זה במקומות ספורים כלפי כמה חכמים: שמעון בן שטח (כתובות פב: קדושין סו). [וגם כלפי הוזכר שם ש'היה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה]; רבן גמליאל [הזקנים] [עירובין קא: ומו"ק כז:]; יהושע בן גמלא [ב"ב כא:]; ר' חנניא בן עקיבא (שבת סג:); ר' צדוק (גדה לא:); ר' אושעיא ברבי (תגיגה ז).

דף ז

‘תא שמע, אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה – זה אי אתה אוכל אבל אתה אוכל הבא בסימן אחד... קרי ליה טמא כרבי שמעון וקאמר אבל אתה אוכל הבא בסימן אחד... ואיכא דמקשי ומותיב... ואמר ר' ירמיה דאיעבר מקלוט בן פרה ואליבא דרבי שמעון...’ יש לדקדק מדוע הוצרך להוכיח שהברייתא כר' שמעון רק מכח הקושיא שאינה מתעברת מטמאה, והלא מגוף הברייתא אנו שומעים שבלא סימן אחד הדומה לאמו היה אסור כר' שמעון? [וכן יש לדקדק קצת לפי הלשון הראשונה, שדייקו רק משום ש'קרי ליה טמא' – והלא ההוכחה היא מגוף הדברים ולא מהלשון גרידא? – אך בזה י"ל שאין הכוונה לדקדוק הלשון אלא מכך שלא התירו אלא בסימן אחד. עפ"י מים קדושים. וכן פרש החזו"א טז,יג].

ונראה שהיה ניתן לפרש הברייתא ולישבה לפי שיטת חכמים, וכך פירושה: זה לא תאכלו – פירוש, הגמל המפורש בכתוב שיש לו סימן אחד של טהרה – אבל יש אחר הדומה לגמל הנאכל בסימן אחד של טהרה, ואיזה – זה הנולד מן הטהור, ואעפ"י שאינו דומה כלל לאמו, וכחכמים. והוא הדין כשאין בו שום סימן טהרה אלא שהכתוב מדבר בגמל שיש בו סימן טהרה אחד. – לכך נצרך להוכחה אחרת, אם מן הלשון או מהכרח אחר (עפ"י מים קדושים. וכע"ז במרומי שדה, ע"ש).

‘לעולם אין מתעברת לא טמאה מן הטהור ולא טהורה מן הטמא ולא גסה מן הדקה ולא דקה מן הגסה.’ יש מי שכתב לדקדק שינוי הלשון, שבטמא וטהור נקט את האב בלשון זכר כמשפט, ואילו בגס ודק נקט רק לשון נקבה; כי נראה שרצו לכלול גם את העוף שאין הטמאה יולדת מהטהור ולא הטהורה מהטמא (וכמו שנטה החתם-סופר סי' עד), והנה נראה בכל מקום שבמין הבהמה נוקטים לשון נקבה אפילו